



Списание ЕПОХИ  
Издание на Историческия факултет на  
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“  
Journal EPOCHI [EPOCHS]  
Edition of the Department of History of  
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo



Том / Volume XXIX (2021).  
Книжка / Issue 1

## БОЛЯРСТВОТО В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПОД ВИЗАНТИЙСКА ВЛАСТ (XI–XII В.)

Тервел ПОПОВ\*

### THE STRATUM OF THE BOYARS IN THE BULGARIAN LANDS UNDER BYZANTINE RULE (11<sup>TH</sup>–12<sup>TH</sup> C.)

Tervel POPOV

***Abstract:** During the Byzantine rule (11<sup>th</sup> – 12<sup>th</sup> c.) Bulgarian boyars retained a certain role in the rule of their native country. They had their own military detachments and felt full fledged masters in their own lands. Among the boyars there are representatives of the noble Bulgarian families – for example the family of the Kavkhans.*

***Keywords:** Byzantine empire, Bulgaria, boyars, rule, Georgi Voyteh, Asen and Peter.*

След коварното убийство на цар Иван Владислав (1015–1018) през февруари 1018 г. под стените на адриатическата крепост Драч (дн. гр. Дуръси в Албания) българската държава започва да се разпада. Обезверени и уморени от продължителната кървава война, управителите на Перник, Струмица, Скопие, Битоля, Липлян и десетки други твърдини се предават на византийския император Василий II Българоубиец (976–1025) и получават високи титли и служби. Само неколцина продължават борбата, но ромеите потушават последните огнища на съпротива едно след друго [*Ioannis Scylitzae*, 1973, pp. 357–366; *ГИБИ*, VI, 1965, с. 290–297]. По този повод египетският християнски автор Яхъя Антиохийски (ок. 980–ок. 1066) пише: „[Василий II] уредил работите в България и назначил там „василикос“, т.е. управители на всички дела и имущества. Държавата на българите била присъединена към държавата на гърците и той [императорът] я направил катепанат“ [*Розен*, В. 1883, с. 59].

Има редица примери за български аристократи, които по време на и след завладяването на България от Византийската империя достигат високи постове в ромейската администрация, но те са изпращани далече от родината си, главно в Константинопол, източните провинции на империята и византийска Италия. В настоящата работа са разгледани само представителите на болярството, останали в българските земи по време на византийското господство и запазили изцяло или частично позициите си. Тъй като за управители на земите, населени с българи, почти винаги са назначавани ромеи, може да се предположи, че българските велможи остават най-вече на средните и ниските управленски нива. По време на византийското владичество

\* **Тервел Попов** – доктор по история, Музей на СУ „Св. Климент Охридски“; България; @ komitnikola@abv.bg

със сигурност не всички български боляри са имали административни постове, но това не им пречи да се чувстват пълновластни господари в своите владения.

Все пак, макар и рядко, ромейски сановници, българи по произход, са поставяни за управители в българските земи: Христофор Българина, катепан на Солун и България<sup>1</sup> [Йорданов, И. 2019, с. 170–172; Божилов, И. 1995, с. 273–276; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 344, 349; Павлов, П. 2019, с. 253–254], Дамян Добромир, дук на Тракия и Месопотамия [Йорданов, И. 2019, с. 57–61; Божилов, И. 1995, с. 303–304], Нестор, катепан на Дръстър или управител на тема Паристрион (Подунавие) [Йорданов, И. 2019, с. 215–220; Божилов, И. 1995, с. 345–346], Владцертис, катепан на Месемврия [Йорданов, И. 2019, с. 252–253; Божилов, И. 1995, с. 255], и др. Ромеите се опасяват, че българин управител може да вдигне бунт с подкрепата на своите сънародници. Така постъпва Нестор в Подунавие. Боляринът е приближен на няколко ромейски василевси – Константин X Дука (1059–1067), Роман IV Диоген (1068–1071) и Михаил VII Дука (1072–1078). Вероятно към 1073 г. Михаил VII назначава Нестор за катепан на Дръстър (или дук на Паристрион), за да успокои бунтовните настроения на крайдунавското население, поставяйки му за управител негов сънародник. Велможата не само не оправдава доверието на императора, но оглавява бунта на местните жители срещу византийската власт, достигайки с войската си чак до столицата [Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П. 1994, с. 291–292; Божилов, И. 1995, с. 345–346].

Въпреки че много от най-могъщите български аристократи са изселени от България след нейното завладяване от Византия през 1018 г., останалото в българските земи болярство запазва отчасти позициите и влиянието си. Както пише Продължителят на Скилица: „Понеже императорът Василий, когато покорил България, не поиска да се измени там нищо от обичаите, а наредил да се управлява в своите работи при собствени началници и обичаи, както е било при Самуил“ [Ioannes Scylitzes Continuatus. 1968, р. 162; ГИБИ, VI, с. 334]. Сходна информация има във втората грамота (1020 г.) на Василий II за правата и диоцеза на Охридската архиепископия: „Защото не без кръв, не без труд и пот, а с многогодишно търпение и с Божия помощ тази страна [България] ни се подари от Бога, чиято благост явно ни помагаше, та да се съедини под един ярем разделеното, без да се нарушават границите и наредбите, добре установени от царстващите преди нас. Защото, ако и да станахме господар на тази страна, запазихме непокътнати нейните права, като ги потвърдихме с наши хрисовули и грамоти“ [Иванов, Й. 1970, с. 556]. По повод запазването на старата натурална данъчна система в България от василевса византийският хронист Йоан Скилица подчертава: „Защото император Василий, когато покорил българите, нищо не искал да измени, нито да прави изобщо нововъведения, а оставил нещата в предишното им състояние, така, като ги бил наредил Самуил, а именно: всеки българин, който имал чифт волове, да дава на държавата по една крина жито и толкова просо и по една стомна вино“ [Ioannis Scylitzae, 1973, р. 412; ГИБИ, VI, 1965, с. 304]. Тези сведения показват, че българската капитулация едва ли е била безусловна. Някои изследователи предполагат, че в рамките на Византийската империя катепанатът България, поне в първите десетилетия

<sup>1</sup> Има различни извори, които свидетелстват, че става въпрос за една и съща личност: два надписа от солунската църква „Св. Богородица Халкеон“, на която Христофор е бил ктитор (в първия е отбелязан като „протоспатарий и катепан на Лонгобардия“, а във втория – като „Христофор, протоспатарий и катепан“); три извора за неговото управление във византийска Италия като катепан (в единия е наречен „Христофор Българина“) и два печата, на които е записан като Христофор протоспатарий, катепан на Солун и България. Малко вероятно е „ВОЛГА“ на печата на Христофор да означава не „България“, а „Българина“ [Cheynet, J.-C. 2005, р. 222], защото и по-късно имаме пример за административно обединение на Солунската тема с България – познат е печат с надпис „Господи, помагай на Константин, антипат, патриций и дук на Солун, България и Сервия“ [Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 345, 349]. Съществува и хипотезата, че след като управлява катепаната България, Христофор е запазил прозвището си „Българина“ [Cheynet, J.-C. 2005, р. 222]. Това мнение може да има основания само ако Христофор първо е бил катепан на България, а после – на Лонгобардия, защото във византийска Италия е известен като „Българина“.

след завоеванието, запазва определена автономия [Снегаров, И. 1995, с. 53–55; Николов, А. 2020, с. 55–57]. В контекста на тези данни големият български медиевист Петър Мутафчиев отбелязва: „Това означава може би, че ако не всички, то голяма част от обикновените служби в провинциалната администрация ще да са били поверени на българи. Те са били посредниците между българското население и чуждата власт. Навярно било запазено и самоуправлението на общините, а може би и на по-големите административни единици, в които властта била представяна от местни първенци. Също както през българско време останала и данъчната система [...] Очевидно Василий II избягвал всякакви нововъведения, при които масата на българския народ в своя всекидневен живот би чувствала, че живее под чужда власт и със съжаление би си спомнила за своята загубена държава“ [Мутафчиев, П. 1986, с. 240]. Сходно е мнението и на американския историк Джон Файн: „Но в същото време той [Василий II] оставил много от благородниците от средните нива в техните владения в България, давайки им привилегии и роля в местната администрация. Както изглежда, той се опитвал да спечели лоялността на местното население, оставяйки го под управлението на неговите традиционни водачи (след като отстранил главните фигури). Освен това Василий може би чувствал, че завладените земи са твърде обширни за пряко администриране. Оставяйки тези български аристократи на техните традиционни позиции, спестявал използването в администрацията на изключително голям брой ромеи [...] Накрая, като се давал на предишната аристокрация дял от [административната] система, бунтовете могли да бъдат избегнати“ [Fine, J. V. A. 1991, p. 199].

През 1072 г. „първенците на България“ начело със скопския болярин Георги Войтех от „рода на кавханите“ се събират в гр. Призрен и провъзгласяват Константин Бодин, син на княза на Зета, Михаил, за български цар под името Петър [Ioannes Scylitzes Continuatus. 1968, p. 163; ГИБИ, VI, 1965, с. 335]. „Първенците на България“ несъмнено имат място в управлението на едноименната византийска военноадминистративна област. Вероятно на „събора“ в Призрен участват само люде от висшата българска аристокрация, чиято дума най-много тежи при вземането на такива важни решения.

Георги Войтех е предводител на българското болярство заради своята принадлежност към кавханския род – втори по значение в ранносредновековна България след царския. Съществуващата в ранносредновековното Българско царство йерархия продължава да се спазва и в българските земи под византийска власт – при липсата на владетелски род водещ остава родът на кавханите. Георги Войтех живее в гр. Скопие, център на византийската тема България, и несъмнено има авторитет и влияние не само между българите, но и сред ромейските управници. Най-вероятно кавханът на цар Петър II Делян (1040–1041), който е изпратен на поход срещу Драч [Ioannis Scylitzae. 1973, p. 411; ГИБИ, VI, 1965, с. 303], произхожда от същия род [Гюзелев, В. 2007, с. 86].

Друг виден български аристократ от същото време е Борис-Давид, който живее в старата българска столица Охрид. Възможно е той да е син на Давид от Охрид, стратег на о-в Самос [Божилков, И. 1995, с. 303]. Неговите имена подсказват възможността да има родствена връзка с българската царска династия [Павлов, П. 2019, с. 390]. За разлика от Георги Войтех, Борис-Давид категорично взема страната на ромеите. Показателен за високата обществена позиция на велможата е фактът, че Продължителят на Скилица го споменава с името му сред хората, отстъпили в гр. Кастория (Костур) след падането на Охрид в ръцете на въстаналите българи: „Там [в Кастория] привържениците на ромеите, охридският стратег Мариан, деволският стратег, патриций и антипат Теогност Вурца, а с него и стратегът на Кастория, укрепиха града, както казахме. С тях били и Борис-Давид и много други, които, страхувайки се от заплахата на местните българи, потърсили прибежище в Кастория“ [Ioannes Scylitzes Continuatus. 1968, p. 164; ГИБИ, VI, 1965, с. 335–336]. Борис-Давид предпочита да не рискува общественото си положение и остава верен на василевса. Ако е потомък на Самуиловия род, лоялността му към Византия може да обясни защо българската аристокрация не го обявява за цар, при положение, че българите „и по традиция, и по закон“ избират за владетели само люде от царски род

[**Michel Psellos**. 1926, p. 77; **ГИБИ, VI**, 1965, с. 95]. Все пак трябва да се подчертае, че много българи остават враждебно настроени към Константин Бодин, приемайки действията му за сръбско завоевание. Това се дължи на пренебрегването на българската аристокрация от страна на новопровъзгласения цар [**Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П.** 1994, с. 42, 70–71; **Гюзелев, В.** 2007, с. 86–87]. Затова при настъплението си Бодин се сражава не само с ромеи, но и с българи, непризнаващи неговата власт. В редиците на византийската армия, разгромена от всътаниците край Призрен, има значителни български контингенти. Продължителят на Скилица изрично посочва, че при поражението ѝ погиват „много ромеи и българи“ [**Ioannes Scylitzes Continuatus**. 1968, p. 163; **ГИБИ, VI**, 1965, с. 335]. В Дуклянския летопис действията на Константин Бодин са описани не като освобождение, а като завоевание на България: „След това те [княз Михаил и синът му Константин Бодин] отишли в България, влизали в много сражения с гърците и българите и завладели цяла България“ [**Gesta Regum Sclavorum I**, 2009, с. 158–159; **ЛИБИ, III**, 1965, с. 179]. Така можем да си обясним и колебливата позиция на Георги Войтех, който в началото подкрепя Бодин и участва в избора му за български цар, после му изменя, а накрая отново преминава на негова страна.

За разлика от Георги Войтех и Борис-Давид, които са влиятелни, но подчинени на византийската администрация велможи, един могъщ първенец в днешните добруджански земи се сдобива с почти пълна самостоятелност в хаоса на печенежките нашествия. Анна Комнина (1083 – ок. 1153) отбелязва, че Сеслав заедно със Сача се разпорежда във важната дунавска крепост Вичина и други градове. Характеризиран е като един от най-знатните мъже на крайдунавските обитатели редом със Сача и Татуш Хали, който управлява Дръстър [**ГИБИ, VIII**, 1972, с. 54]. Докато посочените от Анна Комнина Сача и Татуш Хали са печенежки вождове, то Сеслав вероятно е български първенец [**Златарски, В. Н.** 1994, с. 183; **Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П.** 1994, с. 337]. Името „Сеслав“ идва от „Всеслав“ и има пожелателен характер – човекът, който го носи, да бъде славен във всичко [**Займов, Й.** 1988, с. 56, 198]. Това име се среща в българските земи – характерен пример е софийското село Сеславци [**ТИБИ, V**, 1974, с. 200–201, 218, 342]. Вичина, който е управляван от Сеслав, е описан в средата на XII в. от арабския географ Ал-Идриси (1100–1165) като цветущ град с развит селскостопански хинтерланд и като средище на търговия с различни зърнени култури [**Недков, Б.** 1960, с. 79].

В „Пространното житие на св. Йоаким Осоговски“ има ценни сведения за българските велможи, съхранили властта, земите и богатствата си по време на византийското владичество. В агиографската творба пише, че светецът отива в дома на „много богат болярин“, живеещ в село на име Градец, в района на дн. гр. Крива Паланка [**Иванов, Й.** 1970, с. 408; **Кръстанов, Т.** 2003, с. 212]. По-нататък се говори за „трима братя велможи, които владееха тази земя“ [**Иванов, Й.** 1970, с. 413; **Кръстанов, Т.** 2003, с. 218]. Най-големият брат изглежда е главният наследник на владението на своя баща. За разлика от другите двама братя, които носят дарове на монасите, той иска да ги изгони от земите си. От думите на болярина проличава неговото самочувствие от властта, с която разполага: „Откъде и кой е този монах, който се одързости дотолкова, че да открие такива свети мощи, и то в моето владение? [...] Нима нямам право да върша каквото си искам в своите владения и никой не може да ми забрани това“. После се обръща към игумена: „Защо така, калугере, си дръзнал, обзет от самоволие, да измислиш такова нещо и без страх, без мое знание да вземеш светите мощи, които при това са и в земите ми. Защо направи така, че лиши от чест моята власт? Не знаеш ли, че в моето владение никой не ми се противи, а ти си дръзнал да оскърбиш моята власт!“ [**Иванов, Й.** 1970, с. 414; **Кръстанов, Т.** 2003, с. 218]. Тези данни показват, че боляринът се чувства пълновластен господар в своите владения [**Аризанова, С.** 2013, с. 166]. Освен земя той притежава много добитък, от който отделя за дарение на монасите 50 овце, два вола и един кон [**Иванов, Й.** 1970, с. 415; **Кръстанов, Т.** 2003, с. 219]. И през османското иго богатството на някои български големци се измерва в огромен брой добитък – например влиятелните първенци на българите мияци имат по 10 000 овце и по 200–300 коня [**Трайчев, Г.** 1941, с. 111].



Има и други данни за български боляри с обширни поземлени владения и собствени военни дружини. В „Житието на св. Гавриил Лесновски“ се споменава „Михаил Велики, княз български“, който има владение в района на Овче поле: „той добре управляваше владението и своята държава“. Опълчва му се някой си Мавраган, „родом елин [езичник], много богат, мъж силен“. Той разгромява Михаил и завладява неговата „държава“. В крайна сметка с „небесната подкрепа“ на св. Гавриил Лесновски, боляринът убива езичника, изгаря неговите палати и унищожава войската му [**Иванов, Й.** 1970, с. 398–399; **Кръстанов, Т.** 2003, с. 208–209]. Този извор вероятно визира български велможа, съхранил своята мощ по време на византийското владичество и влязъл във военен конфликт със заселените в българските земи печенеги [**Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П.** 1994, с. 267–268].

Българите активно участват в отбраната на българските земи по време на византийското владичество. През 1096 г. те нанасят тежки поражения и причиняват огромни загуби на кръстоносците, когато те се придвижват по Диагоналния път [**ЛИБИ, III**, 1965, с. 149–154, 184–187]. Във византийско-унгарските войни от XI–XII в. Българският северозапад е „фронтна зона“ и тамошните жители храбро се сражават с унгарците. По време на военните действия, датирани между 1064–1072/1073 г., българи, ромеи и печенеги в продължение на над два месеца защитават Дунавския Белград от настъпващата унгарска армия [**ЛИБИ, V/1**, 2001, с. 77–80, 85–87, 96–98, 105–107, 129–133, 178]. Предводител на бранителите е велможата Никота (*dux Nycota, Nicota, Nichota*) [**ЛИБИ, V/1**, 2001, с. 79–80, 86–87, 97, 107, 132–133], който не трябва да се бърка с Никита Карики, византийски дук на България през 1096 г. Според някои мнения, споменатият Никота вероятно има български произход [**Димитров, Х.** 1998, с. 96]. Имена с окончание на „-ота“ не са рядкост в българските земи [**Николов, Г. Н.** 2011, с. 183]. Все пак титлата на Никота, отбелязана в унгарските хроники – „dux“, показва, че изглежда става въпрос за ромейски военноадминистративен управител, а българският му произход трудно може да бъде доказан. Към 1154 г., във връзка с поредната византийско-унгарска война българите в Белград (най-вероятно местните първенци) замислят да се отцепят от Византия, но ромеите осуетяват готвеното начинание и оковават във вериги заговорниците [**ГИБИ, VII**, 1968, с. 246]. Войската от Драчката област се състои главно от българи, които през 1040 г. вдигат въстание почти едновременно с Петър II Делян и провъзгласяват за „цар на България“ Тихомир, „българин по род“, „войник, изпитан по храброст и разум“ [**Ioannis Scylitzae.** 1973, р. 410; **ГИБИ, VI**, 1965, с. 302; **Ioannis Zonarae.** 1897, р. 599; **ГИБИ, VII**, 1968, с. 192]. Едва ли в този случай става въпрос за обикновен войник, а най-вероятно за знатен българин, заемащ командна длъжност в армията. Заради своя авторитет и влияние Тихомир е издигнат за български цар, но при неговото съперничество с Петър II Делян, фактът, че не произхожда от царски род, му коства не само властта, но и живота.

По време на византийското владичество някои велможи от българските земи продължават ктиторството на храмове от предходните столетия. Вероятно боляринът от Градец или негов предтеча е дарил средства за изграждането на малката църква в селото [**Иванов, Й.** 1970, с. 408; **Кръстанов, Т.** 2003, с. 212]. Грудас, произхождащ от „Пеонските планини“, издига в Средец каменна църква, в която са пренесени мощите на св. Иван Рилски [**Златарски, В. Н.** 1984, с. 258–260; **Гюзелев, В.** 2005, с. 36]. Братята Теодор-Петър и Асен-Белгун са ктитори на храма „Св. Димитър“ в Търново [**Nicetae Choniatae,** 1975, р. 371; **ГИБИ, XI**, 1983, с. 27].

Ценно сведение за социалния статус на Асен и Петър преди българското въстание от 1185 г. дава френският хронист Робер дьо Клари (ок. 1170–1216): „А този Йоан бил сержант на императора [византийския – б.а.], който пазел едно императорско хергеле и когато императорът поисквал 60 или 100 коня (*soisante chevaus ou chent*), този Йоан му ги изпращал, и всяка година идвал в двора, докато не изпаднал в немилост. Един ден той дошъл там и един евнух, един от вратарите на императора, го оскърбил, удряйки го с каиш през лицето, от което той изпитал голямо огорчение. И поради това оскърбление, което му нанесли, Йоан Влаха си тръгнал разярен от двора и се върнал във Влахия [дн. Северна България]“ [**Robert de Clari.**

1956, р. 63; **Марков, Н.** 2008, с. 152]. Въпреки че френският хронист пише за цар Калоян, в действителност неговите данни се отнасят до Асен-Белгун. Това се потвърждава от сведението на ромейския автор Никита Хониат (ок. 1155–1215/1216), че Асен е ударен по лицето [**Nicetae Choniatae**, 1975, р. 369; **ГИБИ, XI**, 1983, с. 26], което съвпада с информацията на Робер дьо Клари за „Йоан Влаха“. Преди въстанието Асен-Белгун се грижи за големи конски табуни и ежегодно изпраща в Константинопол 60 или 100 коня. За високия обществен статус на българския първенец говорят данните на Клари, че той е служител на василевса и всяка година е посещавал императорския двор. Вероятно боляринът има тази позиция при царуването на поне няколко императори – Мануил I Комнин (1143–1180), Алексий II Комнин (1180–1183) и Андроник I Комнин (1183–1185) [**Николов, Г. Н.** 2016, с. 36].

Двамата братя имат право на аудиенция при новия василевс Исаак II Ангел (1185–1195; 1203–1204), на която отправят своите искания да бъдат зачислени във византийската войска и да им бъде отстъпено с императорска грамота „едно мъчнодостъпно селище, което се намирало при Хемус“ [**Nicetae Choniatae**, 1975, р. 369; **ГИБИ, XI**, 1983, с. 26]. Показателно е, че след като молбата им не е удовлетворена, те заплашват с бунт, когато се завърнат в родните си места, но въпреки това не са задържани, а само Асен е ударен по лицето като наказание за дързостта му. Възможно е византийският василевс да е сметнал техните думи за празна заплаха и въпреки голямата самостоятелност на българските първенци в Мизия да е подценил техните възможности за организиране на мащабно освободително въстание. Може и императорът да не е искал да настрои българското болярство срещу себе си, ако задържи двама от най-видните му представители. Така или иначе, византийците проявяват учудваща пасивност пред заплахите на двамата боляри. Ромейската власт в Мизия е доста „хлабава“, а Асен и Петър се опират на силните тамошни първенци и особено на тези от района на Стара планина, за които Никита Хониат подчертава, че „се държали високомерно към ромеите“, защото „се осланяли на непроходимите места и се одързостявали от крепостите, които били твърде многобройни и стърчали над отвесни скали“ [**Nicetae Choniatae**, 1975, р. 368; **ГИБИ, XI**, 1983, с. 26]. Една от тези труднодостъпни твърдини е Търново, резиденция на Теодор-Петър и Асен-Белгун. Никита Хониат описва града като „най-укрепения и най-красивия от всички градове при Хемус, обкръжен със здрави стени, пресечен от малка река и изграден на върха на една височина“ [**Nicetae Choniatae**, 1975, р. 470; **ГИБИ, XI**, 1983, с. 51]. В Мизия ромеите държат гарнизони в градове като Велики Преслав, Варна и Бдин<sup>2</sup>, ала в същото време голям брой по-малки, но силно укрепени и добре защитени от природата крепости, „построени на стръмни скали и на височини, които достигат небето“, са под български контрол.

Дали Асеневци са родствено свързани с династията, основана от кан Крум (796–814)? Цар Калоян (1197–1207) в кореспонденцията си с папа Инокентий III (1198–1216) нарича старите български владетели Симеон (893–927), Петър (927–969) и Самуил (997–1014) свои „прародители“ [**ЛИБИ, III**, 1965, с. 334–335, 338], а римският първосвещеник в писмо до унгарския крал Имре (1196–1204) отбелязва, че „двама братя, Петър и Йоаниций, произхождащи от рода на предишните царе, започнаха не толкова да завземат, колкото да възвръщат земята на своите бащи“ [**ЛИБИ, III**, 1965, с. 353]. Възможно е с тези твърдения Калоян да е търсел допълнителна легитимност като български цар. От друга страна, сред първите Асеневци се срещат имена (Теодор, Йоан), характерни и за аристокрацията на Ранносредновековна България. Освен това е показателно издигането на Теодор-Петър и Асен-Белгун за български царе. Макар и по повод въстанието на Петър II Делян, византийският писател Михаил Псел (XI в.) подчертава, че „българите имат обичай да поставят начело на народа люде от царски род“ и до-

<sup>2</sup> В началото на въстанието на Асен и Петър въстаниците обсаждат Велики Преслав [**Nicetae Choniatae**, 1975, р. 372; **ГИБИ, XI**, 1983, с. 27–28]. Българите окончателно превземат Варна едва на 24 март 1201 г. [**Nicetae Choniatae**, 1975, pp. 532–533; **ГИБИ, XI**, 1983, с. 66–67]. През 1194 г. унгарският крал обещава на Исаак II Ангел да му изпрати през Бдин войска на помощ [**Nicetae Choniatae**, 1975, р. 446; **ГИБИ, XI**, 1983, с. 46]. Явно по това време Бдинската крепост още е в ромейски ръце.

пълва, че „това е така и по традиция, и по закон“ [Michel Psellos. 1926, p. 77; ГИБИ, VI, 1965, с. 95]. Затова някои изследователи предполагат родова връзка на братята с Крумовата династия [Петров, П. 1985, с. 70–74; Павлов, П. 2018, с. 16–17]. Всъщност, опирайки се на малкото извори, още френският учен Шарл Дюканж (1610–1688) изтъква в своята „Византийска история“ (1680 г.), че Петър и Асен произхождат от „кралски род и кръв“ [Дюканж, Ш. 1992, с. 60] и ги характеризира като „велики сеньори в тази страна [Долна Мизия]“ [Дюканж, Ш. 1992, с. 110]. Въпросът за техния произход от старите български царе остава открит. Не трябва да се пренебрегва и хипотезата, че Теодор-Петър и Асен-Белгун са потомци на Борил, българин на византийска служба, най-приближен човек на ромейския император Никифор III Вотаниат (1078–1081) [Златарски, В. Н. 1984, с. 328–337; Петров, П. 1985, с. 67–70; Божилов, И. 1995, с. 230–233; Николов, Г. Н. 2016, с. 35].

Тъй като османските завоеватели възприемат отделни механизми на управление от покорените християнски държави, имаме примери как някои войнушки села доставят коне в Цариград. Такова е с. Колупчии (Хаинито), за което хайдушкият войвода Генчо Къргов си спомня: „Така Колупчии развъждаше хергелета, отхранваше коне и пращаше в Цариград 15 коня на година. Така аз запомних това от дядо си Генчо Къргов [същото име – б. а.], който беше селски чорбаджия и управител на хергелетата“ [Греков, М. 1990, с. 142]. Вероятно по сходен начин срещу задълженията си да доставят определен брой коне във византийската столица, Теодор-Петър и Асен-Белгун получават допълнителни привилегии от василевса.

Друг силен български болярин по време на въстанието на Петър и Асен е Добромир Хриз. Според Никита Хониат, първенецът е „влах по произход“ [Nicetae Choniatae, 1975, p. 487; ГИБИ, XI, 1983, с. 54] – т.е. българин от дн. Северна България [Николов, Г. Н. 2011, с. 73–74]. В началото на въстанието той е против Петър и Асен и става съюзник на ромеите. Хриз разполага с военен отряд от 500 свои сънародници [Nicetae Choniatae, 1975, p. 487; ГИБИ, XI, 1983, с. 54].

По време на византийското владичество българските боляри запазват определена роля в управлението на родната си страна. Те имат собствени, значителни на брой военни дружини и се чувстват пълновластни господари в своите владения. Освен земя притежават многобройни стада добитък. Техните икономически възможности им позволяват да бъдат ктитори на църкви и манастири. Сред болярите има представители на знатни български родове отпреди падането на България под ромейска власт. Дълбоките корени на болярството са свързани с една продължителна държавна традиция от близо три и половина столетия, а дори много повече, ако я потърсим в Старата Велика България и в другите (пра)български политически обединения. Показателно е, че „кавханският род“ се запазва половин столетие след покоряването на българската държава от ромеите. Важен факт е, че болярската титла е една от малкото, пренесени от ранносредновековното във възобновеното Българско царство.

## ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

### Извори/Sources

ГИБИ, VI, 1965 – Гръцки извори за българската история. Т. VI. София: БАН, 1965. [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. VI. Sofia: BAN, 1965.]

ГИБИ, VII, 1968 – Гръцки извори за българската история. Т. VII. София: БАН, 1968. [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. VII. Sofia: BAN, 1968.]

ГИБИ, VIII, 1972 – Гръцки извори за българската история. Т. VIII. София: БАН, 1972. [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. VIII. Sofia: BAN, 1972.]

ГИБИ, XI, 1983 – Гръцки извори за българската история. Т. XI. София: БАН, 1983. [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. XI. Sofia: BAN, 1983.]

**Греков, М.** 1990 – Михаил Греков. Как ние освобождавахме България (1). София: Издателство на Отечествения фронт, 1990. [Mihail Grekov. Kak nие osvobozhdavahme Bulgaria (1). Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1990.]

**Иванов, Й.** 1970 – Йордан Иванов. Български старини из Македония. Фототипно издание. София: Наука и изкуство, 1970. [Yordan Ivanov. Balgarski starini iz Makedonia. Fototipno izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo, 1970.]

**Кръстанов, К.** 2003 – Трендафил Кръстанов. Легенда Булгарика за българската държавност и светост. Изборник. София: Мултитрейд & Микропринтинг, 2003. [Trendafil Krastanov. Legenda Bulgarika za balgarskata darzhavnost i svetost. Izbornik. Sofia: Multitraid & Mikroprinting, 2003.]

**ЛИБИ III**, 1965 – Латински извори за българската история. Т. III, София: БАН, 1965. [Latinski izvori za balgarskata istoria. T. III. Sofia: BAN, 1965.]

**ЛИБИ, V/1**, 2001 – Латински извори за българската история. Т. V. Ч. 1. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001. [Latinski izvori za balgarskata istoria. T. V. Ch. 1. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2001.]

**Недков, Б.** 1960 – Борис Недков. България и съседните ѝ земи през XII в. според „Географията“ на Идриси. София: Наука и изкуство, 1960. [Boris Nedkov. Bulgaria i sasednite i zemi spored „Geografiyata“ na Idrisi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1960.]

**Розен, В.** 1983 – Виктор Розен. Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхия Антиохийского. Санкт Петербург, 1883. [Viktor Rozen. Imperator Vasilii Bolgaroboysa. Izvlechenia iz letopisi Yahiya Antiohiyskogo. Sankt Peterburg, 1883.]

**ТИБИ, V**, 1974 – Турски извори за българската история. Т. V. София: БАН, 1974. [Turski izvori za balgarskata istoria. T. V. Sofia: BAN, 1974.]

**Gesta Regum Sclavorum**. 2009 – Gesta Regum Sclavorum. Т. I. Критичко издање и превод. Издање приредила и текст превела Драгана Кунчер. Београд, 2009. [Gesta Regum Sclavorum. T. I. Kritichko izdanje i prevod. Izdanje priredila i tekst prevela Dragana Kuncher. Beograd, 2009.]

**Ioannes Scylitzae Continuatus**. 1968 – Ioannes Scylitzae Continuatus. Θεσσαλονικη, 1968.

**Ioannis Scylitzae**. 1973 – Ioannis Scylitzae. Synopsis Historiarum. Rec. Ioannes Thurn. – CFHB. Vol. V. Berolini et Novi Eboraci, 1973.

**Ioannis Zonarae**. 1897 – Ioannis Zonarae. Epitomae Historiarum. Т. III. Ex. Rec. Mauricii Pinderi. – CSHB. Bonnae, 1897.

**Michel Psellos**. 1926 – Michel Psellos. Chronographie ou histoire d'un siecle de Byzance (976–1077). Т. I. Texte etabli et traduit E. Renauld. Paris, 1926.

**Nicetae Choniatae**. 1975 – Nicetae Choniatae. Historia. Rec. Ioannes Aloysius van Dieten. – CFHB. Vol. XI/1. Berolini et Novi Eboraci, 1975.

**Robert de Clari**. 1956 – Robert de Clari. La conquete de Constantinople. Ed. par Philippe Lauer. Paris, 1956.

### Публикации/Publications

**Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П.** 1994 – Йордан Андреев, Иван Лазаров, Пламен Павлов. Кой кой е в средновековна България. Исторически справочник. София: Просвета, 1994. [Yordan Andreev, Ivan Lazarov, Plamen Pavlov. Koy koy e v srednovekovna Bulgaria. Istoricheski spravochnik. Sofia: Prosveta, 1994.]

**Аризанова, С.** 2013 – Силвия Аризанова. Българите в агиографията от XIII–XV век. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2013. [Silvia Arizanova. Balgarite v agiografiyata ot XIII–XV vek. Plovdiv: Fondatsia „Balgarsko istoricheskoto nasledstvo“, 2013.]

**Божилков, И.** 1995 – Иван Божилков. Българите във Византийската империя. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995. [Ivan Bozhilov. Balgarite vav Vizantiyskata imperia. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 1995.]

**Божилков, И., Гюзелев, В.** 1999 – Иван Божилков, Васил Гюзелев. История на средновековна България (VII–XIV в.). София: Анубис, 1999. [Ivan Bozhilov, Vasil Gyuzelev. Istorina na srednovekovna Bulgaria (VII–XIV v.). Sofia: Anubis, 1999.]

**Гюзелев, В.** 2007 – Васил Гюзелев. Кавханите и ичиргу боилите на Българското ханство-царство. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2007. [Vasil Gyuzelev. Kavhanite i ichirgu boilite na Balgarskoto hanstvo-tsarstvo. Plovdiv: Fondatsia „Balgarsko istoricheskoto nasledstvo“, 2007.]



**Гюзелев, В.** 2005 – Васил Гюзелев. Бележки върху историята на българските земи и българите половин столетие преди въстанието на Асеневици (1186–1188). – В: Проф. д. и. н. Станчо Ваклинов и средновековната българска култура. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2005, 33–44 [Vasil Gyuzelev. Belezhki varhu istoriyata na balgarskite zemi i balgarite polovin stoletie predi vastanieto na Asenevtsi (1186–1188). – V: Prof. d. i. n. Stancho Vaklinov i srednovekovnata balgarska kultura. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2005, 33–44.]

**Димитров, Х.** 1998 – Христо Димитров. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998. [Hristo Dimitrov. Balgaro-ungarski otnosheniya prez Srednovekovieto. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 1998.]

**Дюканж, Ш.** 1992 – Шарл Дюканж, Византийска история. История на империята на Константинопол. София: Издателство „Аргес“, 1992. [Sharl Dyukanzh. Vizantiyska istoria. Istoria na imperiyata na Konstantinopol. Sofia: Izdatelstvo „Arges“, 1992.]

**Займов, Й.** 1988 – Йордан Займов. Български именник. София: БАН, 1988. [Yordan Zaimov. Balgarski imennik. Sofia: BAN, 1988.]

**Златарски, В. Н.** 1984 – Васил Н. Златарски. Избрани произведения. Т. II. София: Наука и изкуство, 1984. [Vasil N. Zlatarski. Izbrani proizvedeniya. T. II. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.]

**Златарски, В. Н.** 1994 – Васил Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. II. България под византийско владичество (1018–1187). Второ фототипно издание. София: АИ „Марин Дринов“, 1994. [Vasil N. Zlatarski. Istoria na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. II. Balgaria pod vizantiysko vladichestvo (1018–1187). Vtoro fototipno izdanie. Sofia: AI “Marin Drinov”, 1994.]

**Йорданов, И.** 2019 – Иван Йорданов. Печати на византийската администрация в България (971–1118). Шумен, 2019 [Ivan Yordanov. Pechati na vizantiyskata administratsiya v Balgaria (971–1118). Shumen, 2019.]

**Марков, Н.** 2008 – Николай Марков. Балканите през погледа на един френски рицар от началото на XIII век. (Бележки върху хрониката на Робер дьо Клари). София: Фабер, 2008. [Nikolay Markov. Balkanite prez pogleda na edin frenski ritsar ot nachaloto na XIII vek (Belezhki varhu hronikata na Rober djo Klari. Sofia: Faber, 2008.)

**Мутафчиев, П.** 1986 – Петър Мутафчиев. История на българския народ (681–1323). Под редакцията на проф. В. Гюзелев. София: БАН, 1986. [Petar Mutafchiev. Istoria na balgarskiya narod (681–1323). Pod redaktsiyata na prof. V. Gyuzelev. Sofia: BAN, 1986.]

**Николов, А.** 2020 – Александър Николов. Кракра – герой или колаборационист – В: Кракра 1. София–Перник: УИ „Св. Климент Охридски“, 2020, 51–58. [Aleksandar Nikolov. Krakra – geroy ili kolaboratsionist. – V: Krakra 1. Sofia–Pernik: UI „Sv. Kliment Ohridski“. 2020, 51–58.]

**Николов, Г. Н.** 2016 – Георги Н. Николов. Теодор-Петър, Асен-Белгун, Йоаница-Калоян – обновители на Българското царство (1185–1207). – В: Великите Асеневици. Велико Търново: Абагар, 2016, 34–46 [Georgi N. Nikolov. Teodor-Petar, Asen-Belgun i Yoanitsa-Kaloyan – obnoviteli na Balgarskoto tsarstvo (1185–1207). – V: Velikite Asenevtsi. Veliko Tarnovo: Abagar, 2016, 34–46.]

**Николов, Г. Н.** 2011 – Георги Н. Николов. Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.). София: ИК „Гутенберг“, 2011. [Georgi N. Nikolov. Samostoyatelni i polusamostoyatelni vladenia vav vazobnovenoto Balgarsko tsarstvo (kraya na XII – sredata na XIII v.). Sofia: IK „Gutenberg“, 2011.]

**Павлов, П.** 2008 – Пламен Павлов. Българското средновековие. Познато и непознато. (Страници от политическата и културната история на България, VII–XV век). Велико Търново: Абагар, 2008. [Plamen Pavlov. Balgarskoto srednovekovie. Poznato i nepoznato (Stranitsi ot politicheskata i kulturnata istoria na Balgaria, VII–XV vek). Veliko Tarnovo: Abagar, 2008.]

**Павлов, П.** 2018 – Пламен Павлов. Асеневици. София: Издателство „Класика и Стил“, 2018. [Plamen Pavlov. Asenevtsi. Sofia: Izdatelstvo „Klasika i Stil“, 2018.]

**Павлов, П.** 2019 – Пламен Павлов. Династията на Крум. София: Българска история, 2019. [Plamen Pavlov. Dinastiyata na Krum. Sofia: Balgarska istoria, 2019.]

**Петров, П.** 1985 – Петър Петров. Възстановяване на българската държава (1185–1197). София: Наука и изкуство, 1985. [Petar Petrov. Vazstanovyavane na balgarskata darzhava (1185–1197). Sofia: Nauka i izkustvo, 1985.]

**Снегаров, И.** 1995 – Иван Снегаров. История на Охридската архиепископия. Т. 1. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995.

[Ivan Snegarov. Istorija na Ohridskata arhiepiskopija. T. 1. Ot osnovavaneto i do zavladyavaneto na Balkanskiya poluostrrov ot turtsite. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", 1995.]

**Трайков, Г.** 1941 – Георги Трайков. Книга за мияците (историко-географски очерк). София, 1941. [Georgi Traykov. Kniga za miyatsite (istoriko-geografski ocherk). Sofia, 1941.]

**Cheyne, J.-C.** 2005 – Jean-Claud Cheynet. Note sur l'épi tou koitonos. – Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005, 215–225.

**Fine, J. V. A.** 1983 – John V. A. Fine. The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor, 1983.